

KIBERBULLING ISHTIROKCHILARINING TIPOLOGIK TASNIFI VA PSIXOPATOLOGIK OQIBATLARI

Qurbonova Aziza Davlat qizi

SamDU universiteti, "Amaliy psixologiya" kafedrası assistenti

Raqamli makonning ijtimoiy-psixologik transformatsiyasi axborot texnologiyalarining shiddatli integratsiyalashuvi natijasida yuzaga kelgan virtual makon bugungi kunda nafaqat global kommunikatsiya vositasi, balki inson xulq-atvorining yangi ijtimoiy-psixologik poligoniga aylandi. Nazariy manbalarning tizimli tahlili shuni ko'rsatadiki, kiberbulling fenomeni an'anaviy bullingning shunchaki texnik ko'rinishi emas, balki sifat jihatidan yangi formatdagi destruktiv muloqot tizimidir.

Kiberbulling jarayoni ishtirokchilari — agressor, qurbon va kuzatuvchilar — nafaqat o'zlarining funksional vazifalari (hujum qilish, himoyalaniish yoki loqayd qolish), balki barqaror individual-psixologik portretlari bilan ham bir-biridan keskin farqlanadi. Virtual makondagi agressiya an'anaviy bullingning davomi bo'lsa-da, undagi rollar dinamikasi quyidagi o'ziga xos ijtimoiy-psixologik determinantlarga ega:

1. Agressor (Ibtidochi): Shaxsiy kompensatsiya va empatiya tanqisligi

Kiber-agressorlar virtual muhitni o'zlarining destruktiv mayllarini realizatsiya qilish uchun qulay maydon sifatida tanlaydilar. Nazariy jihatdan, ushbu subyektlarning xulq-atvori "hissiy reaktivlik" va "ijtimoiy kompensatsiya" mexanizmlari bilan tushuntiriladi.

□ Psixologik portreti: Odatda, ular yuqori darajadagi ekstraversiya va hukmronlikka intilish (dominantlik) xususiyatiga ega. Biroq, ko'pincha real hayotdagi frustratsiya (ruhiy tushkunlik) va ijtimoiy yetishmovchiliklarni virtual tazyiq orqali kompensatsiya qilishga urinadilar.

□ Asosiy omil: Ularning eng zaif nuqtasi — kognitiv va affektiv empatiyaning pastligidir. Virtual muloqotdagi anonimlik "agressiv impuls"larni jilovlovchi ijtimoiy filtrlarni yo'qotib, shaxsning antisotsial tendensiyalarini yuzaga chiqaradi.

2. Qurbon: Kiber-viktimalik va psixologik dezadaptatsiya

Kiber-qurbonlar virtual hujumlarning eng zaif bo'g'ini bo'lib, ulardagi o'zgarishlar chuqur psixopatologik xarakterga ega bo'lishi mumkin. Kiberbullingning an'anaviy tazyiqdan farqli o'laroq "chegarasiz" (24/7) tabiati qurbonning shaxsiy xavfsizlik tuyg'usini butunlay yo'q qiladi.

□ Psixologik oqibatlari: Surunkali kiber-tazyiq o'smirda yuqori xavotirlanish (reaktiv va shaxsiy), depressiv simptomatika hamda ijtimoiy fobiya belgilarini shakllantiradi.

□ Himoya mexanizmlarining inqirozi: Doimiy kiber-hujumlar ostida o'smirning psixologik himoya tizimi "charchash" (burnout) holatiga keladi, bu esa o'z-o'zini baholashning keskin pasayishiga va o'ta og'ir holatlarda suitsidal fikrlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

3. Kuzatuvchilar: Ijtimoiy passivlik va "Guvohlik loqaydligi"

Kuzatuvchilar kiberbulling zanjirining eng keng va shu bilan birga eng passiv qatlami hisoblanadi. Ularning xatti-harakati psixologiyada "bystander effect" (guvohlik loqaydligi) fenomenini namoyon etadi.

□ Ijtimoiy-psixologik roli: Kuzatuvchining passivligi agressor uchun "ijtimoiy ruxsat" va "bilvosita qo'llab-quvvatlash" signali bo'lib xizmat qiladi. Ular mas'uliyatning diffuziyasi (tarqalib ketishi) natijasida o'zlarini yuz berayotgan voqeaga daxldor his qilmaydilar.

□ Oqibati: Garchi ular bevosita hujumga uchramasa-da, kuzatuvchilarda axloqiy me'yorlarning eroziyasi va atrofdagi zo'ravonlikka nisbatan hissiy karaxtlik (desensitizatsiya) yuzaga keladi. Bu esa o'smir shaxsining ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllanishiga to'sqinlik qiluvchi salbiy omildir.

Olib borilgan tizimli tahlillar shuni ko'rsatadiki, kiberbulling — bu shunchaki onlayn janjal emas, balki ishtirokchilarning shaxsiy xususiyatlari va virtual makon imkoniyatlari uyg'unlashgan murakkab psixologik jarayondir.

□ Rollarning o'ziga xosligi: Agressorlarda empatiya tanqisligi va hukmronlikka intilish, qurbonlarda chuqur psixologik dezadaptatsiya, kuzatuvchilarda esa "ijtimoiy loqaydlik" fenomenlari yetakchilik qiladi.

□ Virtual muhit omili: Anonimlik va masofaviylik "axloqiy tormoz"larni bo'shashtirib, agressiyaning shafqatsiz va uzluksiz (24/7) tus olishiga xizmat qiladi.

□ Profilaktik ahamiyati: Muammoni hal etish nafaqat texnik cheklovlarni, balki o'smirlarda raqamli madaniyat va emotsional intellektni rivojlantirish orqali ishtirokchilarning psixologik portretlarini sog'lomlashtirishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bauman S. Cyberbullying: What Counselors, Psychologists, and Teachers Need to Know. – New York: Routledge, 2011. – 178 p.
2. Hinduja S., Patchin J. W. Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying. – Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2015. – 320 p.
3. Kowalski R. M., Limber S. P., Agatston P. W. Cyberbullying: Bullying in the Digital Age. – Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012. – 288 p.
4. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. – Oxford: Blackwell Publishing, 1993. – 140 p.
5. Suler J. The Online Disinhibition Effect // CyberPsychology & Behavior. – 2004. – Vol. 7. – № 3. – P. 321–326.